

Донков С. В.
*PhD, Докторант відділу аспірантури
(ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного
університету внутрішніх справ*

ДОДАТКОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БОРЖНИКА В ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА

Правова традиція багатьох європейських країн, в тому числі України установлює, що юридична особа в приватному праві є фікцією фізичної особи як суб'єкта права, яка створюється шляхом штучної консолідації прав і обов'язків, з метою задоволення інтересу її засновників та залучення кредитів й інвестицій. Наведені положення знайшли свого закріплення в теорії фікції Ф. К. Савіні[6].

В основу існуючої доктрини юридичної особи закладена концепція обмеженою цивільно-правової відповідальності її учасника за результати господарської діяльності останньої [12]. Це теоретичне положення знайшло закріплення в нормах чинного цивільного законодавства України. З тої причини, що у законодавстві запроваджені категорії обмеженої юридичної відповідальності та автономності участі в цивільному обороті, юридичні особи все частіше стають засобом реалізації неправомірних цілей та уникають відповідальності по задоволенню вимог кредиторів. Однак, сьогодні ми спостерігаємо потребу в позитивній деформації цієї доктрини. Законодавство про банкрутство останнім часом набуло прокредиторського характеру.

Правосуб'єктність юридичної особи корпорації втілена в діяльності органів його управління. Однак, в процесі взаємодії його органів управління з іншими особами за приводу забезпечення діяльності юридичної особи можливі ситуації, коли учасники такого взаємодії переслідують різновекторні або взаємовиключні цілі [7].

Абсолютна правосуб'єктності автономність юридичної особи від людини об'єктивно призводить до зловживань, оскільки обумовленість правових наслідків діяльності юридичної особи від суб'єктивних дій фізичної особи, що перебуває за її «вуаллю» безперечна. Компенсаторністю такої автономії виступає розширення меж юридичної відповідальності фізичних осіб за результати діяльності юридичної особи, а також фрагментарне звуження автономії її участі в цивільному обороті, зокрема, в частині захисту своїх суб'єктивних цивільних прав. У такому випадку, за твердженням вченого, слід говорити про можливість пред'явлення майнових вимог на користь юридичної особи. У процесуальній доктрині англо-саксонської правової системи така конструкція отримала назву непрямого позову. Зловживання органів управління юридичною особою призводять до необхідності врегулювання питань їх відповідальності [8].

З іншого боку, управління юридичною особою дає можливість його учаснику впливати на формування волі корпорації. Зловживання таким учасником своїм правом, використовуючи автономію цивільно-правової відповідальності та майнової відокремленості юридичної особи, накладає на нього відповідальність за її зобов'язаннями. У державах правової системи Common law такий феномен набув значного поширення і розкритий в доктрині

«зняття корпоративної вуалі»[11].

У наведених умов, на думку вченого, слід визнати втрату «чистоти» Personificationstheorie Ф. К. Савіньї. Фікція юридичної особи набуває ознак реалістичності, які інтерполюються із інтересу особи до неї, а також інтересу до особи, що знаходиться за такою фікцією. Активна поведінка третіх осіб щодо діяльності юридичної особи в цивільному обороті, можливість ототожнення їх правового інтересу з інтересом юридичної особи, з одночасним відокремленням волі юридичної особи від волі осіб, які впливають на нього є свідченням реальності існування юридичної особи [9].

Коструба А. В. обґрунтовує позицію, що сьогодні конструкція юридичної особи розкривається не тільки в контексті теорії фікції Ф. К. Савіньї, а й інтегрує в собі основні положення теорії інтересу Р. Єрінга, який вважав, що права і обов'язки юридичної особи в дійсності належать тим реальним фізичним особам, які фактично використовують спільне майно і отримують від нього вигоду. Отже, визначаючи сучасний погляд на природу юридичної особи вченим синтезовані положення теорії фікції Ф. К. Савіньї з положенням про сутність людського субстрату в діяльності юридичної особи, які розгорнуті в теорії інтересу Р. Єрінга та отриманий якісно новий теоретичний підхід, що розкриває природу юридичної особи [10].

Згідно з положеннями статті 543 Цивільного кодексу України: «У разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.» [1] Відповідно до статті 215 Господарського кодексу України: «У випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва - боржник, його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства» [2].

Кодекс України з процедур банкрутства [3], на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», ввів такий новий вид цивільно-правової відповідальності, саме у справах про банкрутство, як «солідарна відповідальність», яка покладається на керівника боржника, а з 15.04.2023 (дати набуття чинності відповідними змінами до КУзПБ) і на органи управління боржника у тому випадку, коли боржник не звернувся до господарського суду з заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство в місячний строк з моменту виникнення загрози неплатоспроможності.

Відповідно до п. 6 ст. 34 КУзПБ: «Боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Якщо органи управління боржника допустили порушення цих вимог, вони несуть солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Питання порушення органами управління боржника зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі. У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого

звернення кредиторів своїх вимог до зазначених осіб.»

Відповідно до преамбули КУзПБ цей Кодекс встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника - юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи [4].

Тлумачення змісту частини шостої статті 34 КУзПБ свідчить, що суб'єктами на яких покладається солідарна відповідальність є органи управління боржника (після змін до КУзПБ, які набули чинності 15.04.2023 р.), це може бути як керівник, так і інші органи управління боржника, які відповідно до установчих документів боржника мали обов'язок приймати рішення про звернення до господарського суду в строк, а також безпосередньо готувати та подавати заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство [4].

Крім того, наприклад, це може бути колишній керівник, оскільки наведена норма не містить жодних обмежень покладення такої відповідальності на керівника боржника, повноваження якого на час відкриття/здійснення провадження у справі про банкрутство припинились.

На підтвердження наведеного розуміння норми свідчить також практика Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ), який у рішенні від 11.12.2018 у справі "Лекич проти Словенії" (Lekic v. Slovenia) визнав виправданим покладення відповідальності за невикладеними боргами компанії на особу, яка займала керівну посаду в компанії лише кілька років (колишнього керівника компанії) з метою запобігання зловживання статусом юридичної особи для захисту інтересів кредиторів, недопущення ухилення від виконання законних вимог, зобов'язань.

Відповідно до статті 619 Цивільного кодексу України: «Договором або законом може бути передбачена поряд із відповідальністю боржника додаткова (субсидіарна) відповідальність іншої особи. До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника» [1].

Субсидіарна відповідальність у процедурах банкрутства - це додаткова відповідальність осіб, які разом із боржником відповідають за його зобов'язаннями у випадках, зокрема, передбачених КУзПБ. При цьому, чинне законодавство не пов'язує можливість покладення субсидіарної відповідальності в порядку ч. 2 ст. 61 КУзПБ на третіх осіб з наявністю вироку у кримінальній справі щодо таких осіб про встановлення в їх діях (бездіяльності) кримінального правопорушення, оскільки в даному випадку особи в силу спеціального припису КУзПБ притягуються до цивільної відповідальності у формі солідарного стягнення.

У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Субсидіарна відповідальність це самостійний вид цивільно-правової відповідальності, який набув розвитку саме за допомогою висновків про застосування норм права, які були викладені у постановках Верховного Суду.

Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство є окремим

цивільно-правовим видом відповідальності, який за заявою ліквідатора покладається на засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі керівника боржника при наявності підтвердження вини вказаних осіб у доведенні боржника у справі про банкрутство до банкрутства.

Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства за своєю правовою природою є відповідальністю за зловживання суб'єктивними цивільними правами, які завдали шкоди кредиторам. Право на звернення із заявою про покладення субсидіарної відповідальності надано крім ліквідатора, також і кредитору [8].

Під час здійснення своїх повноважень ліквідатор, кредитор має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою (абз. 1 ч. 2 ст. 61 КУзПБ).

Раніше лише ліквідатор був суб'єктом звернення з заявою про покладення субсидіарної відповідальності, проте з внесенням змін до КУзПБ з 15.04.2023 таким суб'єктом стали і кредитори у справі про банкрутство.

Субсидіарна відповідальність - це додаткова відповідальність осіб, які разом із боржником відповідають за його зобов'язаннями у випадках, зокрема, передбачених КУзПБ. При цьому, чинне законодавство не пов'язує можливість покладення субсидіарної відповідальності в порядку ч. 2 ст. 61 КУзПБ на третіх осіб з наявністю вироку у кримінальній справі щодо таких осіб про встановлення в їх діях (бездіяльності) кримінального правопорушення, оскільки в даному випадку особи в силу спеціального припису КУзПБ притягуються до цивільної відповідальності у формі солідарного стягнення [9].

У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями.

Суб'єктивною стороною правопорушення для застосування субсидіарної відповідальності є ставлення особи до вчинюваних нею дій чи бездіяльності (мотиву, мети, умислу чи необережності суб'єкта правопорушення). Аналогічні правові висновки викладені у постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17.06.2020 у справі №923/590/18, від 01.10.2020 у справі No 914/3120/15.

Судовою палатою для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду зараз розглядаються: справа №908/3236/21 щодо солідарної відповідальності у справі про банкрутство; та справа №906/1155/20 (906/1113/21) щодо субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства.

Таким чином, додаткова (солідарна та субсидіарна) відповідальність у процедурах банкрутства – самостійний вид відповідальності власників та менеджменту підприємств-боржників, що виходить за межі загальної цивільної відповідальності. До вказаних видів відповідальності зазначені особи

притягуються в разі вчинення ними певних правопорушень, що призвели до порушення матеріальних прав кредиторів. Комплекс законодавчих норм та судової практики у даному напрямку формує окрему сферу права, яка частково є підгалуззю господарського права, але оперує поняттями та термінологією кримінального та адміністративного права. Зазначена правова сфера стрімко розвивається під впливом правових позицій Верховного Суду та призвана збільшити ефективність задоволення кредиторських вимог у процедурах банкрутства, що має велике значення для економіки України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України, Закон від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Господарський кодекс України. // База даних «Законодавство України» / ВР України. Закон від 16 січня 2003 року № 436-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 21.10.2019 р. № 2597-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>.
4. Жуков С. В. Тези виступу на II Національному форумі банкрутства та неплатоспроможності «Виклики війни», м. Київ, 14.06.2024
5. Юридична особа. I, George F. Deiser, University of Pennsylvania Law Review and American Law Register, Vol. 57, No. 3, Volume 48 New Series. (грудень 1908), с. 131-142.
6. Коструба А. М., Теорія юридичної особи: інтегративний підхід (19.12.2020 р.) . Доступно в SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3769338> або <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3769338>
7. Коструба А. М. Інтегративна теорія сутності юридичної особи // Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова : Харків, 14 лют. 2018 р. — Харків : Право, 2018. — С. 60-62.
8. Кривенко О. Г. Деякі аспекти правосуб'єктності юридичної особи / О. Г. Кривенко // Нові Цивільний та Господарський кодекси України та проблеми їх застосування : матеріали наук.-практ. семінару : Харків, 23 квіт. 2003 р. — Х., 2004. — Ч. 2. — С. 63–65.
9. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олексій Олексійович Михайлов. — К., 2008. — 190 с.
10. Особисті немайнові права юридичних осіб : моногр. / Л. В. Федюк. — Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2013. — 500 с.
11. Махінчук В. М. Piercing the corporate veil (зняття корпоративної вуалі): поняття та зміст доктрини / Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. — 2015. — Вип. 3(1). — С. 136-140. (Стор.: 136-137).

12. *Дашковська О.* Юридична особа як суб'єкт правовідносин: загальнотеоретичний підхід // Порівняльно-аналітичне право. — 2013 рік. — No 2—3. — С. 21–24.

13. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17.06.2020 у справі №923/590/18.

14. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 01.10.2020 у справі № 914/3120/15.